

TO HØJNAVNE PÅ MORS, SALGJERHØJ OG HARREHØJ

Bent Søndergaard

Harrehøi. set fra vest

INDLEDNING. Ved et højnavn forstås et stednavn, der ender på -høj, betegnende en naturskabt eller kunstig forhøjning i landskabet, som oftest en gravhøj.

Antallet af sådanne højnavne er ganske betydeligt på Mors. En fuldstændig navneindsamling, både fra skriftlige kilder og mundtlig tradition, har således givet et udbytte på ca. 500 navne. Dette store antal navne skyldes i første række, at navnlig broncealderhøjene har været talrige her som i Thy. Endnu lader store og smukke højgrupper og enkelthøje sig stedvis iagttage.

I almindelighed er der ikke grund til at tillægge disse højnavne nogen overdreven høj alder, som der har været en tendens til. Som andre *naturnavne* kendes de kun i en relativt ung overlevering. Ingen af de morsingske højnavne lader sig således føre længere tilbage end til præsteindberetningerne til Ole Worm 1638, og hovedparten er betydeligt yngre. Hertil kommer yderligere, at navnene i det tidsrum, vi kan følge dem i overleveringen, er ret ustabile, således som det ofte vil være tilfældet med navne på mindre lokaliteter, mens traditionen ved *bebyggelsesnavnene* naturligvis er langt mere fast. Gang på gang ser vi en navnetradition brydes inden for naturnavnene. Det kan således nævnes, at det gennemsnitlige tab af højnavne (for Mors samt Hundborg og Hillerslev herreder) fra kilden 1638 og frem til en nyere kilde fra tiden ca. 1912-25 omfatter ca. halvdelen af navnene. En betragtelig del af højene er forsvundet i dette tidsrum, hvorfor navnene er udslettet. Men selv dette taget i betragtning er tallet forbavsende stort, og dette må få den konsekvens, at man skal være yderst forsigtig med at forlænge linien bagud over den ældste skriftlige overlevering, og altså påstå, at der bag denne ligger en lang mundtlig tradition, som kan gå tilbage til middelalderen eller endog til hedensk tid. Dette er i høj grad en romantisk forestilling, som næppe har ret megen støtte i virkeligheden.

Kun undtagelsesvis tør vi sige, at noget sådant kan være tilfældet. Hvor for eksempel sagnagtige beretninger kan have bevaret et navn, eller hvor højen er stærkt dominerende i landskabet eller lignende, er der en mulighed for, at vi står overfor et mere oprindeligt navn.

Af flere forskellige årsager kan dette på Mors gælde *Salgjerhøj* i Flade sogn, Morsø Nørre herred, og *Harrehøj*, Elsø sogn, Morsø Sønder herred.

(Før vi går nærmere ind på et forsøg på tolkning af disse to navne, kan der være grund til at minde om, at stednavnetolkning er en meget vanskelig og problematisk kunst. Dette grunder sig på flere forhold, for eksempel, den sene skriftlige overlevering, der bevirker, at de enkelte navneled kan være helt eller delvis uigennemskuelige. De faste holdepunkter er meget få, desto flere er forskernes teorier og hypoteser. Det lader sig vanskeligt nægte, at meget uansvarligt fantasi er undfanget her. Dette gælder både for fagfolk og lægfolk. Det mest grelle eksempel inden for den sidste gruppe - for Thisted amts vedkommende - er nok en artikelserie, "Nogle Stednavne paa Mors" af J. Ankjær Pedersen, "Morsø Folkeblad", juni-juli 1951. I enkeltheder er stedet ikke her til at gendrive disse påstande. Det skal blot anføres, i hvilken henseende tendensen heri er farlig. Det er menneskeligt, at man gerne på sin egen vil have vidnesbyrd fra oldtiden. og på grund af de mange usikkerhedsmomenter i forbindelse med stednavnene forgriber man sig undertiden netop på disse. Ikke så sjældent ser man påstande om, at sådanne navne indeholder mindelser om for eksempel hedensk gudsdyrkelse, er kultiske, et problem, som vi skal tage op i forbindelse med omtalen af *Harrehøj*. Uden andre begrundelser end tilfældighedens påstås det for eksempel i den nævnte artikelserie, at *Galthøje*, *Ljørslev sogn*, *Morsø Sønder herred*, har tilknytning til en bestemt hedensk guddom. Eksemplet er tilfældigt udvalgt og langt fra enestående.

Der er derfor al mulig grund til at advare mod mange af de stednavnetolkninger, som er "i omløb", og fremhæve den store usikkerhed, der må regnes med, selv hvor fagfolk arbejder, noget, der naturligvis også rammer dette tolkningsforsøg, der er at betragte som et forslag til udlægning).

Salgjerhøj

Navnet skrives 1638: *Seillgiarhøy*, Pontoppidans "Danske Atlas" har: *Salgier-Høi*. Videnskabernes Selskabs Kort skriver: *Salgierhøy*, Trap 1. og 2. udg.: *Salgiershøi*, Trap 3.: *Salgjer Høj*, Trap 4. og 5.: *Salgerhøj*, Nationalmuseets ældste herredsbeskrivelse fra 1800-tallets slutning har: *Store Saligershøi*, den anden herredsbeskrivelse fra 1920-erne derimod: *Store Salgiershøj*. Geodætisk Instituts målebordsblade skriver: *Salgjer Høj*. Denne skrivemåde er den almindelige i al

nyere litteratur, oftest dog sammenskrevet. På morsingmålet udtales navnet: Saljehyw'.

Som bekendt er Salgjerhøj øens højeste punkt. Dets navn hører til de bedst kendte på hele øen. Dette er én af grundene til vor opfattelse af, at navnet kan være gammelt. Som forhøjningen fremtræder i dag, er den en naturskabt hævnning i landskabet. Arkæologiske undersøgelser har imidlertid vist, at der på selve banken har eksisteret en gravhøj. Det er måske den, der oprindeligt har båret navnet Salgjerhøj, som så senere, da højen er forsvundet, er blevet overført til banken, som tilfældet er nu. En sådan overgang af et navn er ikke enestående og kan tages som bevis for, at endelsen -høj ikke, som visse forskere har villet hævde, udelukkende betegner en gravhøj.

Der er til stedet knyttet sagnagtige beretninger, udnyttet "kunstnerisk" af Noline Bjergby i "Prinsesse Salgier. Eventyr fra Mors". Handlingen er i korthed følgende: En fremmed prinsesse tager ophold på Mors, hvor hun på overnaturlig vis føres ind i en høj, der derefter kaldes Salgjerhøj. Hun udfries senere af en prins, der som øens konge med hende tager bolig på højen.

Der er imidlertid ingen begrundelse for at tro, at vi her står overfor oprindelsen til navnet. Snarere er forholdet det, at det refererede sagn er opstået som en forklaring på det mærkelige navn. Sådanne navneforklarende sagn er vidt udbredte.

Udgangspunktet for en tolkning kan vi derfor ikke tage her, men må gøre det i en sproglig analyse af navnet.

Alle yngre kilder er i det væsentlige enige om skrivemåden: Salg(j)erhøj, der rummer de tre led: Salg(j)er-høj. Derimod er forholdet til den ældste skriveform, Seillgiarhøy, problematisk. Afvigelserne fra de senere former er så betydelige, at det ligger nærmest at antage, at skrivemåden ikke er i overensstemmelse med den dialektale udtale. Vi må derfor sikkert forkaste den; - også andre navne i den pågældende meddelers opgivelser er mærkelige -; selv om det på den anden side er problematisk at forkaste den ældste form af et stednavn. Til grund må vi dog lægge den moderne udtale af navnet.

I en endnu utrykt opsats har professor Skautrup udlagt de tre led som: Sal-gærde-høj. Den pågældende indgærdede "sal" tænkes at være et hedensk offersted.

Sprogligt kan der næppe rejses indvendinger mod denne udlægning. Netop fordi hovedtrykket ligger på det sidste af de tre led, og det andet derfor står tryksvagt, kan svækkelsen have været så betydelig. Den ret store uoverensstemmelse mellem skrift og udtale kan skyldes, at "forvanskningen" af de oprindelige bestanddele er gået videre, fordi navnets betydning er gået i glemme. Normalt anses stærkt "forvanskede" navne gerne for at være gamle.

Det punkt i professor Skautrups udredning, som jeg personligt nærer størst skepsis imod, er opfattelsen af, at navnet skulle være kultisk; ikke uden en meget vægtig argumentation tør vi tro, at dette er tilfældet, jvf. nærmere under behandlingen af Harrehøj.

Der findes flere afhandlinger, der drøfter betydningen af sal i stednavne. Der findes imidlertid ikke, så vidt jeg kan skønne, fremført særligt vægtige beviser for, at betydningen skulle være kultisk.

Vi vil da i det følgende søge at fremsætte en nytolkning. Der kunne for eksempel være en mulighed for, at forleddet var et personnavn. Imidlertid lader der sig ikke i hele det danske personnavneforråd fra oldtiden og

middelalderen oplede et sådant navn. Dette er selvsagt en iøjnefaldende svaghed ved den her fremsatte tolkning. Imidlertid kendes fra oldislandsk samt fra en forsvunden norsk runesten et kvindenavn: Salg(j)erdr, der i litteraturen er afhjemlet ialt 23 gange. Sprogligt er der grunde, der taler for, at det er ejefaldsformen heraf, Salgjerdar, der forekommer i Salgjerhøj.

Visse forhold taler imidlertid også imod. For det første, at det pågældende navn, som nævnt, ikke er afhjemlet i dansk. For det andet, at kvindenavne som forled er sjældent forekommende i stednavne af en vis alder. At ville se en sammenhæng mellem det ovenfor nævnte sagn og kvindenavnet Salgjerdr vil næppe være forsvarligt.

På nuværende tidspunkt kan vi næppe komme løsningen af problemet nærmere.

Harrehøj

Det, der navnlig har interesse i forbindelse med dette navn, er selve principspørgsmålet, om en kultisk navneudlægning kan anses for at være forsvarlig. Det siger sig selv, at man skal være yderst forsigtig med at drage slutninger fra et navn, der tidligst findes overleveret i 1600-tallet, tilbage til hedenskabets tid.

Navnet Harrehøj skrives i kilderne på følgende måde: præsteindberetningerne 1638: *Harhøye*, udskiftningskort fra slutningen af 1700-tallet: *Harhøy*, mens Schade i sin beskrivelse af Mors fra 1811 ligesom de nyere kilder, Trap, målebordsbladet, Nationalmuseets herredsindberetninger, har formen: *Harrehøj*. Den gængse udtale er, som professor Lyngby har noteret 1868: hå:rhyw'. Kun i et par tilfælde har jeg noteret udtalen: hå:rhyw', men kun hos meddelere, der forveksler forleddet med dyrenavnet hare, der er meget hyppig i stednavne.

Forleddet er imidlertid det gammeldanske ord * hargh. Det synes her at stå i flertal, hvis man da ikke vælger at opfatte e-et som en bindevokal mellem de to enstavede led, Harr-e-høj. Som det ses ved at sammenligne den gammeldanske og den moderne form, er der i ordet foregået en udvikling af rgh til rr, hargh(e) til harr(e). (Denne udvikling kaldes i sprogvidenskaben en progressiv assimilation. Udtrykket kan oversættes som fremadskridende lydtilnærmelse). (R har virket ind på den følgende lyd, gh, og nærmet udtalen heraf til r).

Dette ord hargh kender vi ellers ikke i dansk som fællesnavn. Det forekommer kun i stednavnesammensætninger. Dette er jo en indlysende svaghed, når vi i det følgende vil søge at bestemme dets indhold.

Fra oldislandsk kendes det i formen hörgr. Grundbetydningen synes her at være: ophobet stendynge, med betydningsovergang til hedensk stenalter eller offerplads af et nu ikke nærmere kendt udseende. Beslægtet betydning, hedensk helligdom, har oldengelsk hearg og oldtysk harug, haruh = hellig sten, offersten.

Det er således tydeligt godtgjort, at ordet har en nøje tilknytning til det hedenske offersted. Vigtig er også en vending i Sverres kristenret, hvor det forbydes at ofre til en hedensk guddom, både på høje og harghe, blóta heidit gud né hauga né hörga¹). Vi får jo nemlig her et bevis for, at højen og harghen sideordnet har tjent som plads for

¹ I heidit og gud betegner d, af tryktekniske grunde, det "bløde" d, hæmmelyden d; (altså samme d-lyd som i f.eks. gade).

dyrkelse af de hedenske guder. Dette kan få afgørende betydning for den tolkning, vi her forsøger at give.

Modsat tilfældet i Danmark er ordet levende i norske og svenske dialekter som fællesnavn. I det første sprog betyder det: 1. flok, hob, mængde, 2. bjergtop: i det andet: 1. stensætning, 2. stenfyldt plads, 3. stenhøj som sømærke.

Også inden for stednavnene er ordet bedre afhjemlet i svensk, idet der her forekommer sammensætninger af gudenavn + hargh, således, at den kultiske betydning synes uomtvistelig. (Eksempler: Thorshargh, nu: Torshälla, (Södermanland) og Othinshargh, (Uppland)). I Norge er forholdet som i Danmark, hvorfor de to forskere Olaf Rygh og Magnus Olsen begge afholder sig fra at afgøre i hvilke tilfælde betydningen stenhob og i hvilke kultplads forekommer, da naturforholdene jo ofte kan understøtte begge tolkninger.

Dette er vort udgangspunkt. Vi antager, at hargh har haft grundbetydningen: sammendynget stenhob. Derudfra er betydningen: hedensk kultplads udviklet, altså en udvikling fra en konkret grundbetydning til en mere specialiseret religiøs betydning. Vi kan imidlertid ikke afgøre, i hvilken gruppe de danske hargh-navne hører hjemme, ligesom vi vanskeligt kan finde nogen forklaring på, hvorfor ordet ikke forekommer i vore dialekter. Vi kan jo imidlertid forsøge at fremsætte en *teoretisk* overvejelse.

Vi kan forudsætte, at ordet har den ovenfor nævnte grundbetydning i fællesgermansk, mens vi i for eksempel oldislandsk har konstateret den religiøst prægede videreudvikling. Et tredje trin, en nyudvikling mod et konkret indhold, beslægtet med grundbetydningen, da hedenskabet ophørte, og ordet derfor vel mistede sit religiøse betydningsindhold, kan tænkes at være repræsenteret i de norske og svensk dialektformer. Af grunde, som i dag er os usporlige, synes denne sidste udvikling ikke at have fundet sted i danske dialekter, forudsat det opstillede udviklingsskema er rigtigt. I stednavnene kunne hargh tænkes at høre hjemme på det andet udviklingstrin, og dermed altså have et kultisk indhold.

I dette spørgsmål bør naturligvis rent sproglige forhold være afgørende, men også de geografiske bør understreges. Disse underbygger det givne tolkningsforslag. Harrehøj er en overordentlig stor og smuk høj, beliggende i skellet mellem tre sogne, Elsø, Lødderup, Tødsø, på et højdedrag ikke langt fra øens herredsgrænse. Beliggenheden er med andre ord så central som vel mulig, og højen dominerer tydeligt i landskabet.

Endelig vil vi minde om, at vi ikke langt fra Harrehøj finder endnu et hargh-navn, nemlig sognenavnet Harre i Salling, der tillige er herredsnavn. Den ældste form er her fra Kong Valdemars Jordebog fra ca. 1300: Hargæheret.

Angående det vigtige spørgsmål om muligheden af en religiøs tolkning kan vi næppe føje meget til det allerede sagte. Oluf Nielsen har imidlertid - som jeg synes med rette - peget på det forhold, at Harre er en gammel tingby. Dette kunne måske forstås således, at navnet har en betragtelig alder, hvilket måske igen kunne blive en art indirekte bevis på, at en kultisk betydning kunne foreligge. Dette standpunkt afviger næppe væsentligt fra det, som flere forskere har i deres syn på hargh.

Sammenfatning

Med hensyn til bestemmelsen af navnet Salgjerhøj nåede vi kun frem til en ikke-entydig bestemmelse, og for Harrehøjs vedkommende kan vi ikke føre det endegyldige bevis for navnets kultiske oprindelse. Det lader sig næppe føre, hverken for dette navn eller de andre hargh-navne med vor nuværende viden om disse ting. Yderligere maner den sene overlevering til forsigtighed i slutninger, men alle disse forhold taget i betragtning peger flere både geografiske og sproglige forhold hen mod, at en kultisk forståelse af navnene er *mulig og måske forsvarlig*.

Litteraturliste

- Nicoline Bjergby: Prinsesse Salgier. Eventyr fra Mors.
D. Bruun og F. Jónsson: Om hove og hovudgravninger på Island, (Årbog for nordisk oldkyndighed og historie 1909).
J. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk grammatik.
S. Egilsson og F. Jónsson: Lexicon poeticum.
H. Ellekilde og A. Olrik: Nordens gudeverden.
J. Fritzner: Ordbog over det gamle norske sprog.
V. Grønbech: Vor folkeæt i oldtiden.
K. Hald: Vore stednavne.
E. Hellquist: Svensk etymologisk ordbog.
G. Knudsen og M. Kristensen: Danmarks gamle personnavne.
E. H. Lind: Norsk-isländska dopnamn från medeltiden.
O. Nielsen: Bidrag til fortolkning af danske stednavne, (Blandinger, udg. af Universitetsjubilæets danske samfund, bd. 1).
Nordisk Kultur, bd. 5 (Stednavne), bd. 7 (Personnavne), bd. 26 (Religionshistorie).
Magnus Olsen: Hedenske kultminder i norske stedsnavne.
O. Rygh: Norske gårdnavne.
Aug. F. Schmidt: Morsingboer i gamle dage.
P. Skautrup: Nogle højnavne i Hardsyssel. (Utrykt).
Stednavneudvalget: Danmark stednavne.
J. de Vries: Altnordisches etymologisches Wörterbuch.
I. Aasen: Norsk ordbog.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1964, side 437-446).